

Automaták és formális nyelvek

Bevezetés a számítástudomány alapjaiba

2. Automaták

Automaták - bevezetés

- Automaták: információs gépek általános absztrakt modelljei
- Információs gépek:
  - bemenő adat: információ a környezettől
  - kimenő adat: információ a környezet felé
- Automaták osztályozása:
  - működésük jellege (determinisztikus, sztochasztikus)
  - működési képességük (felismerő a., átalakító a., veremautomaták, Turing-gép)

Véges felismerő automaták

- Véges, determinisztikus, felismerő automaták
  - belső állapotaik száma véges;
  - legfeljebb egy következő állapot lehetséges;
  - bemeneten megjelenő jelsorozat felismerésére / elfogadására alkalmasak;
  - szerepük: számítási eljárások, informatikai gépek modellezése.

Véges felismerő automaták

- Véges automaták felépítése:
  - egy **vezérlőmű**, amelynek véges sok különböző belső állapota lehetséges, másképpen véges belső memóriával rendelkezik;
  - egy **bemenő szalag**, mely cellákra van osztva, erre írjuk rá a meghatározott jelekből álló beolvasandó szót;
  - egy **olvasó fej**, amely a bemenő szalag egy cellája tartalmának beolvasására, valamint balról jobbra történő cellánkénti mozgásra képes;

Véges felismerő automaták

- a megengedett bemenő jelek halmaza is véges, ezek a jelek alkotják az automata **bemenő ábécéjét**.

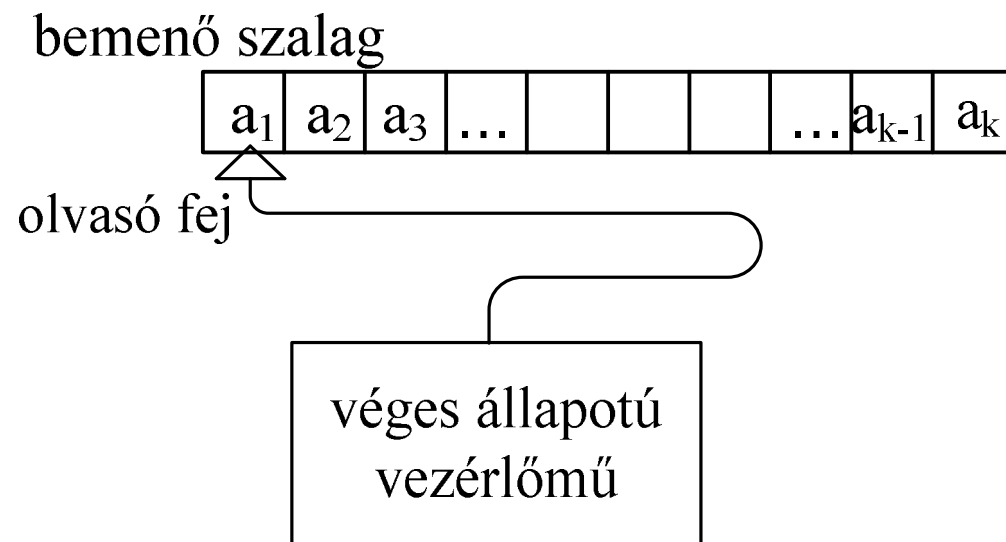
Véges felismerő automaták

- Véges automaták működése
  - **diszkrét** jellegű, azaz az automata működési fázisai egymást követő diszkrét időpillanatokban, ütemekben valósulnak meg;
  - **determinisztikus**, mivel az automaták vezérlőművéhez minden időpillanatban pontosan egy belső állapot rendelhető hozzá.

Véges felismerő automaták

- Felismerő automata szerkezete:

Véges felismerő automaták

- Felismerő automata működési fázisai
  - bekapcsoláskor a vezérlőmű egy előre rögzített belső állapotba, **a kezdőállapotba** kerül, az olvasó fej a bemenő szalag balról vett első cellájára áll;
  - az automata beolvassa az első cella tartalmát, majd a pillanatnyi belső állapota és beolvasott jel alapján a következő két dolog történhet:

Véges felismerő automaták

- ha az automata definíciójában a pillanatnyi belső állapot és a beolvasott jel alapján van értelmezett következő állapot, akkor a vezérlőmű átkerül ebbe az állapotba, az olvasó fej egy cellával jobbra lép, és az automata ennek megfelelően folytatja a működését;
- ha nincs következő állapot értelmezve, akkor az automata működése megszakad

Véges felismerő automaták

- a felismerő automata leállása:
  - az utolsó jel beolvasása után az automata átkerül az utolsó állapotába, ekkor
    - ha ez az utolsó állapot szerepel az ún. végállapotok halmazában, akkor az automata felismerte (elfogadta) a szót;
    - ha nem eleme az utolsó állapot a végállapotok halmazának, akkor az automata nem ismerte fel (visszautasította) a szót.
  - ha bármely jel beolvasása után nincs értelmezve a következő állapot: az automata nem ismerte fel a szót;

Véges felismerő automaták

- Def.: **Véges, determinisztikus felismerő automata** A -t a V ábécével működő determinisztikus, véges automatának nevezzük, ha A az alábbi rendezett ötös:

$$A = \langle K, V, \delta, q_0, F \rangle$$

ahol

- K a belső állapotok véges, nemüres halmaza, az ún. **állapothalmaz**;
- V a bemenő jelek véges halmaza, a **bemenő ábécé**;

Véges felismerő automaták

- δ egy K -ba képező függvény, melynek értelmezési tartománya a $K \times V$ valamely része, az **átmeneti függvény**;
- $q_0 \in K$, a **kezdőállapot**;
- $F \subseteq K$, a **végállapotok halmaza**.

Véges felismerő automaták

- Az automata teljesen definiált, ha a δ átmeneti függvény az egész $K \times V$ tartományon értelmezve van.
- Az automata által felismert nyelvet azok a szavak alkotják, melyet az automata felismer.

- Példa

Véges felismerő automaták

- A működés formalizált leírása:
  - Legyen adott egy $A = \langle K, V, \delta, q_0, F \rangle$ automata a definíciónak megfelelő módon.
  - Legyen adott $a_{i_1} a_{i_2} \dots a_{i_k} \in V^*$ bemenő szó.
  - A q_0 kezdőállapot és az a_{i_1} első bementi jel határozzák meg az automata első lépés utáni belső állapotát:

$$p_1 = \delta(q_0, a_{i_1}).$$

- A következő belső állapotot már p_1 állapot és az a_{i_2} bemenő jel határozzák meg az átmeneti függvény alapján: $p_2 = \delta(p_1, a_{i_2})$.

Véges felismerő automaták

- Végül a p_{k-1} állapot és az a_{i_k} bemenő jel határozza meg az automata utolsó állapotát: $p_k = \delta(p_{k-1}, a_{i_k})$.
- Ha $p_k \in F$, azaz az utolsó állapot eleme a végállapotok halmazának, akkor az automata **felismerte** vagy **elfogadta** az $a_{i_1}a_{i_2}\dots a_{i_k}$ szót.
- Ha $p_k \notin F$, azaz az utolsó állapot nem eleme a végállapotok halmazának, vagy pedig működés közben valamely $\langle p_j, a_{i_{j-1}} \rangle$ párra a δ átmeneti függvény nincs értelmezve, akkor az automata **nem ismerte fel** vagy **visszautasította** az $a_{i_1}a_{i_2}\dots a_{i_k}$ szót.

Véges felismerő automaták

- **Def.:** Az A véges determinisztikus automata által felismert nyelvnek azt a $T(A)$ nyelvet nevezzük, amely mindazon V -ből alkotott szavakból áll, melyeket az automata felismer.
- **Tétel:** Az A determinisztikus véges automata elfogadott $T(A)$ nyelv **reguláris** nyelv.
- **Tétel:** Minden G **reguláris grammatiká**hoz lehet olyan véges determinisztikus automatát szerkeszteni, hogy $T(A)=L(G)$.

Véges felismerő automaták

- **Def.:** Az A_1 és A_2 véges determinisztikus automatákat akkor nevezzük **ekvivalens**nek, ha $T(A_1) = T(A_2)$, azaz ha ugyanazt a nyelvet ismerik fel.
- példa

Véges felismerő automaták

- átmeneti függvény táblázatos megadása
- átmeneti diagram:
  - irányított színezett gráf;
  - csúcsokon a belső állapotok;
  - bemeneti jelekhez élszíneket rendelünk;
  - $p = \delta(q, a)$ esetén a q és p csúcsok között berajzolunk egy q -ból induló és p -be mutató a színű élet;
  - a kezdőállapotot egy nyíllal, a végállapotokat pedig dupla körrel külön megjelöljük.

Nemdeterminisztikus felismerő automaták

- Nemdeterminisztikus felismerő automaták
  - alapvető különbség: egy adott belső állapothoz és beolvasott jelhez több rákövetkező állapot tartozhat;
  - átmeneti diagramon: adott csúcsból több azonos élszínű irányított él indulhat ki;
  - ilyen esetekben mintha „klónozná” magát automata, és a több lehetséges következő állapotból külön-külön folytatódik a működés;

Nemdeterminisztikus felismerő automaták

- a bemenő szalagon megadott szó felismerésének feltétele: ha van legalább egy út, mely a végállapotok halmazában szereplő állapothoz vezet.

Nemdeterminisztikus felismerő automaták

- Def.: Véges, **nemdeterminisztikus** felismerő automata

A -t a V ábécével működő nemdeterminisztikus, véges automatának nevezzük, ha A az alábbi rendezett ötös:

$$A = \langle K, V, \delta, q_0, F \rangle$$

ahol

- K a belső állapotok véges, nemüres halmaza;
- V a bemenő ábécé;

Nemdeterminisztikus felismerő automaták

- δ az **átmeneti függvény**, melynek értelmezési tartománya a $K \times V$ valamely része, **értékeit $\mathcal{P}(K)$ elemeiből** veszi fel (ahol $\mathcal{P}(K)$ a K részalmazainak halmaza, azaz K hatványhalmaza);
- $q_0 \in K$, a kezdőállapot;
- $F \subseteq K$, a végállapotok halmaza.

Nemdeterminisztikus felismerő automaták

- determinisztikus automatánál:

$$\delta(q, a) = p$$

- nemdeterminisztikus automatánál:

$$\delta(q, a) = \{p_1, p_2, \dots, p_k\}$$

ahol $a \in V$, $q, p_1, p_2, \dots, p_k \in K$.

- gráf megadásnál: a q csúcsból k darab a élszínű irányított él indul ki rendre a $p_1, p_2, \dots, p_k$ csúcsokba.

Nemdeterminisztikus felismerő automaták

- determinisztikus automaták a nemdeterminisztikus automaták speciális eseteinek tekinthetők.
- példa

Nemdeterminisztikus felismerő automaták

- **Tétel:** Legyen L olyan nyelv, amelyet valamilyen nemdeterminisztikus automata felismer. Létezik ekkor olyan determinisztikus véges automata, amely szintén felismeri az L nyelvet.
- **Tétel:** Ha L tetszőleges reguláris nyelv, akkor találhatóunk olyan nemdeterminisztikus véges automatát, mely felismeri az L nyelvet.

Nemdeterminisztikus felismerő automaták

- **Tétel:** Ha az L nyelvet egy determinisztikus véges automata felismeri, akkor létezik olyan reguláris grammatika, amely az L nyelvet generálja.
- **Következmény:** Reguláris nyelvek az automaták segítségével elemezhetők.

Véges átalakító automaták

- Determinisztikus átalakító automaták
  - cél olyan gép alkotása, ami egyrészt megéri a bementén kapott információt, de ennek hatására nemcsak a belső állapota változik, hanem a kimenetre is kerül információ

Véges átalakító automaták

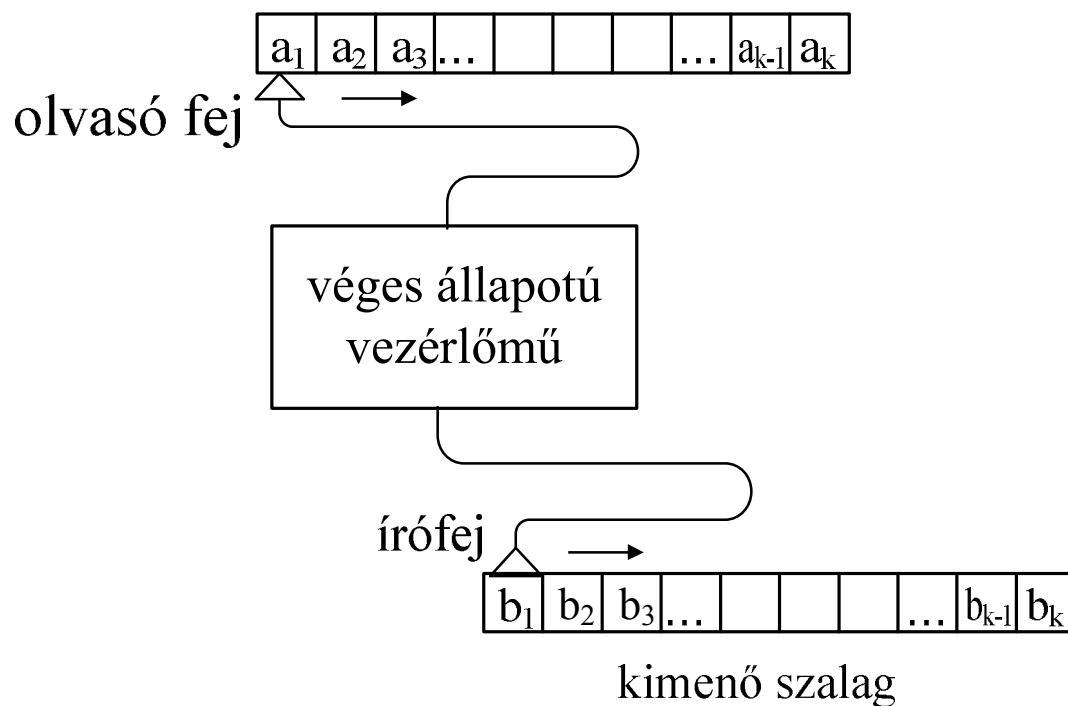

- hasonlóság a felépítésben:
  - véges állapotú vezérlőmű
  - cellákra osztott bemenő szalag
  - egyirányban mozgó olvasófej
  - diszkrét, determinisztikus működés
- különbség
  - cellákra osztott kimenőszalag
  - írófej

Véges átalakító automaták

- átalakító automata felépítése:

bemenő szalag

Véges átalakító automaták

- Átalakító automata működési fázisai
  - bekapcsoláskor a vezérlőmű egy előre rögzített belső állapotba, **a kezdőállapotba** kerül, az olvasó fej a bemenő szalag, az író fej a kimenőszalag balról vett első cellájára áll;
  - az automata beolvassa a cella tartalmát, majd a pillanatnyi belső állapota és beolvasott jel alapján a következő két eset lehetséges:

Véges átalakító automaták

- ha az automata definíciójában a pillanatnyi belső állapot és a beolvasott jel alapján van értelmezett következő állapot, akkor a vezérlőmű átkerül ebbe az állapotba, az olvasó fej egy cellával jobbra lép, az írófej kiír egy jelet a kimenő szalagra majd egy cellával jobbra lép;
- ha nincs következő állapot értelmezve, akkor az automata működése megszakad;

Véges átalakító automaták

- a beolvasási művelet addig ismétlődik
  - amíg van jel a bemenő szalagon
  - vagy meg nem szakad a rákövetkező állapot hiánya miatt
- az automata leáll,
  - ha teljesen beolvasta a bemenő szót, ekkor eredmény a kimenő szalagon megjelenő átalakított szó – az átalakítás sikeres volt
  - ha nincs rákövetkező állapot – az átalakítás nem volt sikeres

Véges átalakító automaták

- átalakító automaták típusai:
  - Mealy-automata: a pillanatnyi állapota és a beolvasott jel alapján dönt a következő állapotáról és a kiírandó jelről
  - Moore-automata: a pillanatnyi állapota és beolvasott jel alapján dönt a következő állapotáról, a vezérlőmű átkerül ebbe az állapotba, és az új állapota alapján dönt a kiírandó jelről
  - a két automata ekvivalens (definícióbeli különbség), itt a Mealy-automatát tárgyaljuk

Véges átalakító automaták

- Def.: Mealy-automata

M -t véges, determinisztikus, átalakító Mealy-automatának nevezzük, ha M az alábbi rendezett hatos:

$$M = \langle K, V, W, \delta, \lambda, q_0 \rangle$$

ahol – K a belső állapotok véges, nemüres halmaza, az ún. **állapothalmaz**;

– V a bemenő jelek véges halmaza, a **bemenő ábécé**;

– W a kimenő jelek véges halmaza, a **kimenő ábécé**;

Véges átalakító automaták

- δ az **átmeneti függvény**, értelmezési tartománya a $K \times V$ valamely része, értékeit K -ból veszi;
- λ a **kimeneti függvény**, értelmezési tartománya a $K \times V$ valamely része értékkészlete W elemei;
- $q_0 \in K$, a **kezdőállapot**;

Véges átalakító automaták

- A működés formalizált leírása:
  - Legyen adott egy $M = \langle K, V, W, \delta, \lambda, q_0 \rangle$ automata a definíciónak megfelelő módon.
  - Legyen adott $a_{i_1} a_{i_2} \dots a_{i_k} \in V^*$ bemenő szó.
  - A q_0 kezdőállapot és az a_{i_1} első bementi jel határozzák meg az automata első lépés utáni belső állapotát és a kiírandó jelet:

$$p_1 = \delta(q_0, a_{i_1}) \quad b_{j_1} = \lambda(q_0, a_{i_1}) .$$

Véges átalakító automaták

- Ezután újabb beolvasás, illetve kiírás következik:

$$p_2 = \delta(p_1, a_{i_2}) \quad b_{j_2} = \lambda(p_1, a_{i_2})$$

- Végül a p_{k-1} állapot és az a_{i_k} bemenő jel határozza meg az automata utolsó állapotát és kimenő jelét:

$$p_k = \delta(p_{k-1}, a_{i_k}) \quad b_{j_k} = \lambda(p_{k-1}, a_{i_k}) .$$

Véges átalakító automaták

- Ha az automata valamennyi állapotához és beolvasott betűjéhez létezett következő állapot és kimenő jel, azaz az automata be tudta olvasni a teljes bemenő szót, akkor az átalakítás **sikeres** volt.
- Ha a működés közben volt olyan belső állapot és beolvasott betű páros, amihez nem volt következő állapot és/vagy kimenő jel, akkor az átalakítás **nem volt sikeres**.

Véges átalakító automaták

- A Moore automata különbsége:

$$p_1 = \delta(q_0, a_{i_1}) \quad b_{j_1} = \lambda(p_1)$$

- A Mealy és Moore automata reguláris nyelvet reguláris nyelvvé alakít át.
- példa

Veremautomaták

- Nemdeterminisztikus veremautomaták
  - véges automaták újabb, bővebb osztálya
  - cél: számítástechnikai folyamatok és berendezések, különösen programozási nyelvek elemzése, fordítása
  - hasonlóság a nemdeterminisztikus felismerő automatákhoz:
    - véges állapotú vezérlőmű
    - cellákra osztott bemenő szalag
    - egyirányban mozgó olvasófej

Veremautomaták

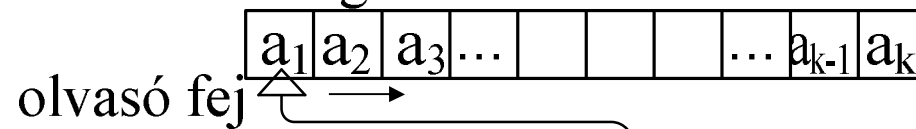

- diszkrét működés
- több lehetséges rákövetkező állapot, nemdeterminisztikus jelleg
- különbség
  - cellákra osztott veremszalag/veremmemória (ez hasonló az átalakító automatához)
  - olvasó-írófej, kétirányú mozgás
  - egyszerre egy jelet olvasunk be, mindig a tetejéről kezdve
  - kiírni több jelet is lehet

Veremautomaták

- A veremautomaták felépítése

bemenő szalag

véges állapotú
vezérlőmű

olvasó - írófej

veremszalag / veremmemória

- Veremautomata működése
  - a bemenő szalagra a megengedett jelekből egy szó van felírva, a vezérlőmű ezt olvassa be;
  - a véges memóriájú vezérlőmű minden pillanatban meghatározott állapotban van, az állapotok száma véges;
  - a vermet, mint szalagot alkalmazzuk, melyre ráírjuk, illetve melyről beolvassuk a verem ábécé jeleit;

- bekapcsoláskor:
  - a vezérlőmű meghatározott kezdőállapotba kerül;
  - a veremben egy darab jel, az ún. veremalja jel van;
  - az olvasófej a bemenő szó első betűjére, az olvasó – írófej a veremalja jelre mutat.

Veremautomaták

- vezérlőmű minden lépésben a következők közül választhat:
  - beolvas egy jelet a bemenő szalagról és a verem tetejéről és ezek, valamint a pillanatnyi belső állapota alapján dönt a következő állapotáról vagy állapotairól és a verembe írandó jelről és lépteti az olvasófejet;
  - csak a verem tetejéről olvas be jelet és ennek, valamint a pillanatnyi belső állapota alapján dönt a következő állapotáról vagy állapotairól és a verembe írandó jelről, ilyenkor a bemenő szalagnál nincs változás

Veremautomaták

- több lehetséges rákövetkező állapot esetén az automata „klónozódik”, azaz egyes állapotokat külön folytatjuk

Veremautomaták

- az automata leáll:
  - ha nincs értelmezve a következő állapot
  - ha a bemenő szó teljes beolvasása előtt kiürül a verem, és nincs utasítás ilyen esetre
  - ha az automata teljesen be tudta olvasni a bemenő szót, akkor
    - ha a leállási állapota eleme a végállapotok halmazának – **állapotával ismerte fel**
    - ha beolvasás végén – esetleg néhány veremművelet után – a veremszalag kiürül – **üres veremmel ismerte fel a szót**

Veremautomaták

- az automata felismerte a bemenő szót, ha legalább egy olyan ág van, melynek vizsgálata során az automata vagy üres veremmel vagy végállapotával felismeri a szót

- Def.: Veremautomata

M -t véges, nemdeterminisztikus veremautomatának nevezzük, ha M az alábbi rendezett hetes:

$$M = \langle K, V, W, \delta, q_0, z_0, F \rangle$$

ahol – K a belső állapotok véges, nemüres halmaza, az ún. **állapothalmaz**;

– V a bemenő jelek véges halmaza, a **bemenő ábécé**;

– W a verem jeleinek véges halmaza, a **veremábécé**;

Veremautomaták

- δ az **átmeneti függvény**, értelmezési tartománya a $K \times (V \cup \{\varepsilon\}) \times W$, értékkészlete $K \times W^*$;
- $q_0 \in K$, a **kezdőállapot**;
- $z_0 \in W$, a **veremalja jel**;
- $F \subseteq K$, a **végállapotok halmaza**.

Veremautomaták

- veremautomata konfigurációja, az alábbi rendezett hármas:

$$\langle q, \alpha, \gamma \rangle$$

ahol $q \in K$ a pillanatnyi belső állapot,
 $\alpha \in V^*$ a beolvasásra váró szó,
 $\gamma \in W^*$ a veremben lévő szó

- veremautomata átmeneti diagramja

- **Tétel:** Ha adott egy $G = \langle V, W, S, P \rangle$ tetszőleges környezetfüggetlen grammatika, akkor létezik olyan nemdeterminisztikus veremautomata, amely üres veremmel felismeri az $L(G)$ nyelvet.

- példa

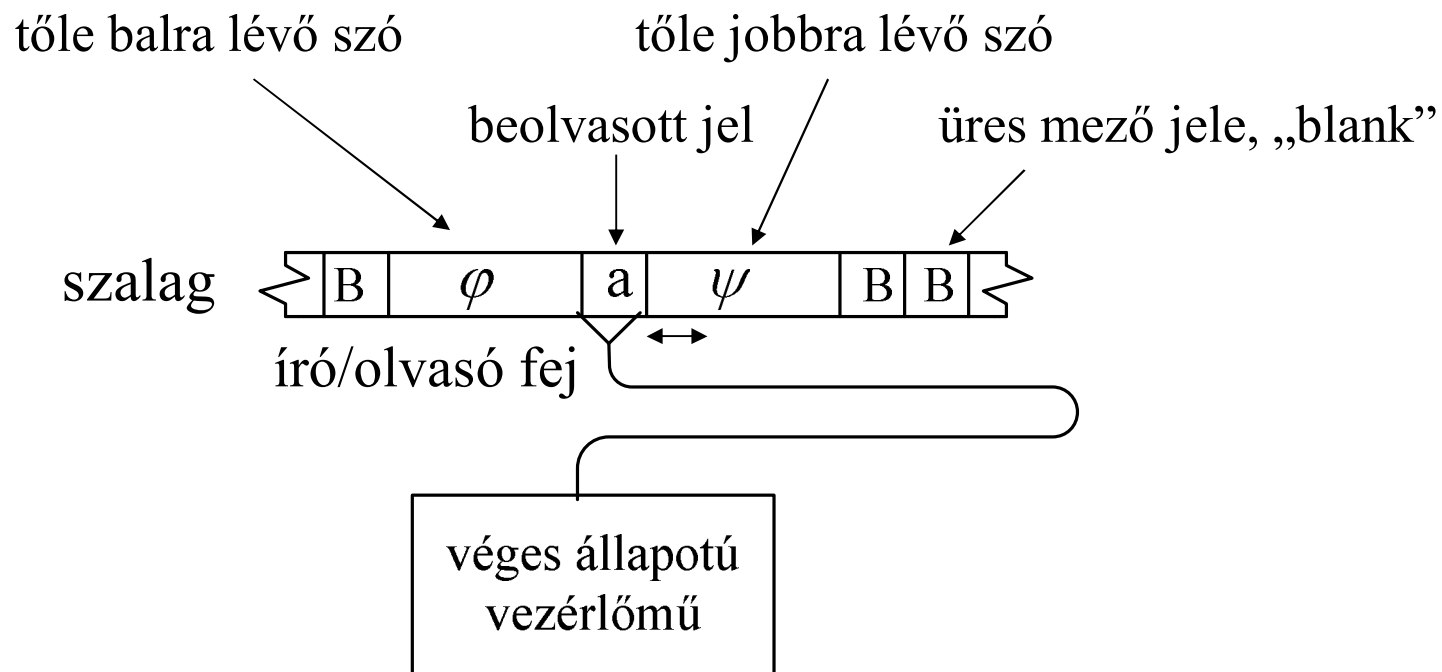
Turing-gép

- Turing-gép
  - A. M. Turing angol matematikus (1912-1954) a modern számítógép működési elvének kidolgozója, (Turing-teszt: Id. MI)
  - Turing-gép:
    - olyan egyszerű matematikai modell, amely elvileg valamennyi, számítógép segítségével megvalósítható eljárás elvégzésére alkalmas
    - segítségével a számítási eljárások hatékonysága vizsgálható
    - modellcsalád, 1936

Turing-gép

- A Turing-gép felépítése

Turing-gép

- Turing-gép felépítése:
  - **véges memóriájú vezérlőmű**, amely a működés bármely pillanatában véges sok lehetséges belső állapota közül valamelyikben van
  - **véges hosszúságú szalag**, mely mindkét irányban tetszés szerint meghosszabbítható; a szalag mezőkre osztott, egy-egy cellába egy-egy betű kerül

Turing-gép

- a szalagra kerülő jelek a **szalag ábécé** elemei
- a szalag ábécének része a **bemenő ábécé**, ennek elemeiből épülnek fel a bemeneti szavak
- szalag ábécé speciális jele a **blank** (B), mely nem eleme a bemenő ábécének; ahova ez kerül, azt a mezőt üresnek tekintjük; ezzel töltjük fel az új szalagrészeket

Turing-gép

- a vezérlőműhöz tartozik egy **író-olvasó fej**, mellyel beolvashatjuk az adott mezőhöz tartozó betűt, és kiírhatunk helyette egy másikat; utána akár jobbra, akár balra léphet egyet
- belső állapotok kitüntetett elemei:
  - **kezdőállapot**
  - **végállapotok**

Turing-gép

- Turing-gép működése:
  - ütemekre bontható
  - bekapcsoláskor:
    - a vezérlőmű a kezdőállapotba kerül,
    - a szalagra a bemenő ábécéből képzett szó van felírva,
    - az író/olvasófej ennek balról vett első betűjén áll
  - a betű szalagról történő beolvasása

Turing-gép

- pillanatnyi állapot és a beolvasott betű alapján az automata dönt :
  - a vezérlőmű következő állapotáról,
  - a szalagra kiírandó jelről,
  - az író/olvasófej léptetésének irányáról.

Turing-gép

- Turing-gép leáll, **ha nincs meghatározva a következő lépés**
  - akár végtelen hosszú ideig dolgozhat!
  - leálláskor végállapotban van-e?
  - Turing-gép **felismerte** a bemenő szót, ha véges sok lépés után egy végállapotban szakad meg a működése (végállapotban áll le)
  - Turing-gép **nem ismerte fel** a szót, ha
    - ha leállás nem egy végállapotban történik
    - végtelen ciklusba kerül

Turing-gép

- Def.: Turing-gép

M -t véges, determinisztikus Turing-gépnek nevezzük, ha M az alábbi rendezett hetes:

$$M = \langle K, V, W, \delta, q_0, B, F \rangle$$

ahol

- K a belső állapotok véges, nemüres halmaza, az ún. **állapothalmaz**;
- V a bemenő jelek véges, nemüres halmaza, a **bemenő ábécé**;
- W a szalagra írható jelek véges, nemüres halmaza, a **szalagábécé**;

Turing-gép

- δ az **átmeneti függvény**, értelmezési tartománya a $K \times W$, értékkészlete $K \times W \times \{R, L\}$; ($R, L \notin K \cup W$)
- $q_0 \in K$, a **kezdőállapot**;
- $B \in W - V$, a **blank jel** (üres mező jele);
- $F \subseteq K$, a **végállapotok halmaza**.

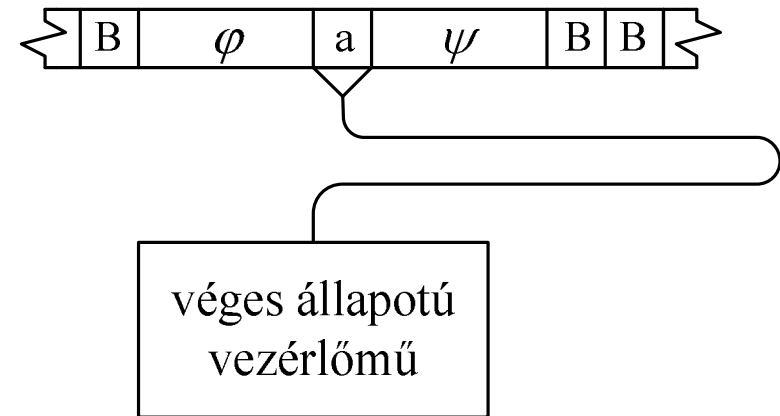
Turing-gép

- Turing-gép konfigurációja:

$$\langle \varphi, s, a\psi \rangle$$

ahol

- $s \in K$, a pillanatnyi belső állapot,
  - $a \in V$, az a jel, amire az író/olvasó fej éppen mutat,
  - $\varphi \in W^*$, az a jeltől balra lévő szó,
  - $\psi \in W^*$ az a jeltől jobbra lévő szó
- és φ nem kezdődik, ψ nem végződik blank-kel

Turing-gép

- nemdeterminisztikus eset
- módosítások
- átmeneti függvény megadása táblázattal
- átmeneti diagram
- példa